

ЗАБРАНАТА ДА СЕ РУШАТ СГРАДИ И НЕЙНИЯТ ОБХВАТ СПОРЕД ЕДНА НОВЕЛА НА ИМПЕРАТОР МАЙОРИАН

Проф. д-р Мария Белен Малаве Осуна

Университет в Малага, Испания

Резюме: В статията е разгледана най-общо проблематиката относно императорския контрол върху строителството, поддържането и разрушаването на сградите, което се свързва с необходимостта от опазването на публичните и частните сгради и на естетическия облик на градовете. Представени са някои литературни и правни източници, предимно императорски конституции, съдържащи се основно в Теодосиевия и Юстиниановия кодекс, които въвеждат определени ограничения за собствениците по отношение на събарянето на техните къщи и извличането от тях на строителни елементи и материали. Изследвана в детайли е Новела IV на император Майориан *de aedificiis publicis* от 458 г., като се приема, че правните норми, показващи грижа за красотата и урбанистичното величие на Рим и други градове, се дължат не само на естетически подбуди, но и на стремежа да бъде възвърнато славното минало и са неуспешен опит да се премахнат силите, които неизбежно водят към разрушаването или преобразяването на целия Запад.

Ключови думи: императорски конституции, император Майориан, разрушаване на сгради, закрила на публичните сгради;

THE PROHIBITION OF DRAWING BUILDINGS AND ITS SCOPE ACCORDING TO ONE NOVEL OF IMPEROR MAJORIAN

Prof. Maria Belen Malave Osuna, PhD

University of Malaga, Spain

Abstract: This article discusses the problems of the control of the emperor over the construction, maintenance and destruction of buildings, which are related to the necessity of preservation of public and private buildings and the aesthetic aspect of the cities. In the article are analyzed some literary and legal sources, mainly imperial constitutions from the Theodosius` and Justinian`s Code, which introduce certain restrictions for the owners regarding the destruction of their houses and the extraction of building elements and materials from there. The Novella IV de aedificiis publicis from 458 AD of the Emperor Majorian is examined in details, assuming that the legal norms that show the beauty and the urban greatness of Rome and other cities are because not only of the aesthetic reasons but also because of the aspiration to regain the glorious past and an unsuccessful attempt to eliminate the forces that inevitably lead to the destruction or transformation of the whole West.

Keywords: imperial constitutions; emperor Majorian; destruction of buildings; protection of public; buildings;

Нормативните разпоредби за опазването, ремонта и стабилността на публичните и частните сгради са многобройни още от древни времена. Мнозина представители на доктрината считат, че нормата на Закона на Дванадесетте таблици, която забранява *tignum iunctum* на чужда сграда, като санкционира интегритета на строителната единица, се дължи на интереса да се запази стабилността на сградите, макар че би било рисковано да се твърди, че тук става дума за същинско ограничение¹. Така или иначе, от край време е съществувал определен стремеж да се избягва цялостното или частично разрушаване на сгради във всичките му възможни варианти, независимо от целта, с която сградата се разрушава².

Рушенето на сгради обикновено се извършва чрез събаряне – билò на цялата сграда, билò на определени нейни части, като се отделят някои строителни елементи от единното архитектурно тяло, за да бъдат вградени по-късно в други сгради. Както ще видим в това изследване, и цялостното, и частичното събаряне на сгради са регламентирани в обширна нормативна разпоредба от естетическа и от практическа гледна точка.

Нещо повече – законите на муниципите и на колониите указват със семантична прецизност кои са забранените дейности – *detegere*, *demoliri* и *disturbare*. Ако се замислим, ще видим че няма увреждащ акт спрямо сграда, който да не попада в някоя от тези категории. Премахването на покрива или откриването (*detegere*); разрушаването или събарянето (*demoliri*) и извличането или демонтирането на материали (*disturbare*) са действия, предвидени в тези закони³, тъй като всички те са посегателство срещу красивия облик на градовете⁴

¹ Обаче някои автори, като напр. BONFANTE, P. Corso di diritto romano [...] 2. La proprietà. Parte 1. Milano, 1966, p. 312; BRASIELLO, U. Corso di diritto romano. Corso di diritto romano: la estensione e le limitazioni della proprietà. Milano, 1941, p. 221, и PASTORI, F. Limiti della proprietà e modi di acquisto. – In: *Gli istituti romanistici come storia e vita del diritto*. Milano, 1993, p. 351, включват тази норма на децемвирите сред останалите ограничения за собствеността.

² Тук е мястото да припомним някои законодателни актове на Сената, целящи да се избегне спекулирането с материалите, получени от събарянето на къщи. Имам предвид сенатусконсултите на Хозидий и на Волузий, от средата на I в. от н.е., издадени съответно по времето на Клавдий и на Нерон.

³ Имам предвид *Lex Municipii Tarentini* 4, 32–35; *Lex Malacitana* 62 и *Lex coloniae Genetivae Iuliae (Ursonensis)* 75. Анализът на техните разпоредби позволява да се твърди, че те са дълбоко идентични и се различават само в някои формални аспекти. Както е известно, това са предписания, които е трябвало да се прилагат в муниципите и колониите. За Рим не намираме подобни законодателни актове до средата на I в. от н.е.

⁴ Материализиран в принципа “*ne ruinis urbs deformetur*”, който според някои романисти е вдъхновил нормативните ограничения за разрушаването на сгради – вж. SCIALOJA, V. *Teoria*

или значително намаляват броя на наличните жилища и водят до масово обезлюдяване. Затова в сферата на частното строителство намираме значими свидетелства за загриженост за стабилността и запазването на построеното още от древни времена.

Да не забравяме и многобройните и разнообразни императорски актове в тази материя. Разполагаме с множество литературни и правни източници⁵, които въвеждат определени ограничения за собствениците по отношение на събарянето на техните къщи и извличането от тях на строителни елементи и материали. Това слага начало на поредица от законодателни разпоредби на различни императори, съдържащи се основно в Юстиниановия кодекс⁶.

Освен тях, по отношение на обществените сгради разполагаме с богата палитра от императорски разпоредби срещу събарянето на сгради, включени в Титул I *De aedificiis publicis* на петнадесета книга на Теодосиевия кодекс, както свидетелстват различните конституции⁷. В тях се очертава нарастващ императорски контрол в процеса на публично строителство, както отреждат каноните на Домината, според които императорът е върховният компетентен орган.

Императорският монопол върху новото строителство на обществени обекти е повсеместен, макар за тази служба да няма цялостна и трайна правна уредба⁸. Обратно – службата за опазване и съхранение не е била структурирана

della proprietà nel diritto romano. Vol. 1. Spoleto, 1933, p. 342; BONFANTE, P. Corso [...] 2, cit., La proprietà, Parte 1, cit., p. 312; PASTORI, F. Limiti della proprietà, cit., p. 351.

⁵ Espartiano, *Vita Adriani* 18.2: *constituit inter cetera, ut in nulla civitate domus aliqua transferendae ad aliam urbem ullius materiae causa dirueretur.*

⁶ Виж едикта на Веспасиан, цитиран в С. 8.10.2, както и самата конституция на Север Александър от 222 г., която е включена в същия текст: *Negotiandi causa aedificia demoliri et marmora detrahare edicto divi Vespasiani et senato consulto vetitum est. Ceterum de alia domo in aliam transferre quaedam licere exceptum est: sed nec dominis ita transferre licet, ut integris aedificiis depositis publicus deformetur adspectus.* Виждаме, че Север Александър добавя едно строго ограничение за евентуалното преместване на строителни и декоративни елементи, тъй като никоя операция от този род не трябва да нарушава *publicus adspectus*. Вж. още С. 8.10.7: *Nemini columnas vel statuas cuiuscumque materiae ex alia eademque provincia vel auferre liceat vel movere.* Става дума за една конституция на Юлиан от 363 г., която забранява махането и превозването на колони или статуи от една провинция в друга.

⁷ Забранените дейности с цел опазване на красивия публичен облик на градовете са най-различни. Една от тях е постоянното пренасяне на строителни материали и декоративни елементи от едни сгради върху други. Виж императорските закони, включени в СTh. 15.1.1; 15.1.14; 15.1.19 и 15.1.37, както и анализа на MALAVÉ, B. *Algunos aspectos de la preocupación por la estética de los edificios públicos en el Derecho Urbanístico romano*. – In: *Revista General de Derecho Romano*, Vol. 22, 2014, p. 1–25.

⁸ HOMO, L. *La Roma imperial y el urbanismo en la Antigüedad*, trad. esp. de Almoína. México, 1956, p. 168 ss. Авторът излага въпроса като се връща към времето на Август, когато висшето

като императорски монопол – първо, защото всеки можел да реставрира (CTh. 15.1.11: [...] *ea tamen instaurandi, quae iam deformibus ruinis intercidisse dicuntur, universis licentiam damus*), и второ, защото е било забранено да се прибъгва към императора за маловажни въпроси (CTh. 15.1.2 [...] *De rebus autem praecipuis maximisque, non de quibuscumque vilissimis nostrum debent interpellare consilium.*).

Забелязваме обаче, че понятието „маловажни неща“ с годините се променя и императорът придобива все по-голяма роля в целия *iter* на общественото строителство. Като илюстрация може да се каже, че запазилите се текстове показват, че императорската власт участва в три различни фази на строителството⁹: в началото на този процес, тоест в момента, в който трябва да започнат строителните работи¹⁰; в междинната фаза, тоест по време на изпълнението,¹¹ и накрая, участието на императора било необходимо когато

ръководство на новите строежи било компетенция на един *procurator* от конническото съсловие като императорски комисар. За по-малките строежи отговаряли директори или *exactores*. Затова за новите строежи имало специализирана служба от императорски служители – до времето на Септимий Север, който ги замества с постоянни служители. Що се отнася до службата за консервация, в началния период на Империята тя била подчинена на *cura operum tuendorum*, но постепенно се създава и императорският персонал – *mensores* или архитекти, на които плащал императорският фиск, както и императорските освободенци като служители в канцелариите. След Траян се появяват *subcuratores aedium sacrarum et operum locorumque publicorum*, а в края на II в. се създава длъжността *procurator operum publicorum*. По време на Късната империя изчезва традиционното разделение между *curator operum publicorum* и *curator aedium sacrarum*, и тази еволюция приключва през IV в., като се губи колективната форма. Появяват се трима специализирани служители, подчинени на префекта на града – *curator operum maximorum, publicorum* и *statuarum*. Затова основната класификация от Ранната империя изчезва и е заместена от нова – според това произведе.

⁹ MALAVÉ, B. La preceptiva intervención del Emperador en la ejecución de obras públicas de nueva planta, según el Código Teodosiano. – In: *Revista General de Derecho Romano*, Vol. 24, junio 2015, p. 1–25.

¹⁰ Тъй като трябва да бъде поискано надлежно разрешение, според CTh. 15.1.37: *IDEM AA. THEODORO P. P.O. Nemo iudicum in id temeritatis erumpat, ut inconsulta pietate nostra novi aliquid operis existimet inchoandum vel ex diversis operibus aeramen aut Marmora vel quamlibet speciem, quae fuisse in usu vel ornatu probabitur civitatis, eripere vel alio transferre sine iussu tuae sublimitatis audeat. Etenim si quis contra fecerit, tribus libris auri multabitur. Similis etiam condemnatio ordines civitatum manebit, nisi ornamentum genitalis patriae decreti huius auctoritate defenderint. Horreorum autem vel stabulorum fabricas arbitrato proprio provinciarum iudices studio laudandae devotionis adripiant. DAT. KAL. IAN. MED. HONOR. A. IIII ET EUTYCHIANO CONSS.*

¹¹ По време на изпълнението на строителните работи се запазва императорският контрол, ако например е било необходимо някакво финансиране за завършването им, както е видно от CTh. 15.1.2: *IDEM A. MENANDRO. Propter neglegentiam iudicum, qui imperialia praecepta differunt, ad diversas provincias diversos misimus, qui ad scientiam nostram referant, quae vel diligentia promoti viderint vel desidia corrupta culpaverint. Monendi autem iudices sunt, qui instaurare publica opera debent, ut de effectis eis potius quam inchoatis ad nostram scientiam referant, nisi forte iusta ratione petendum sit aliquos, si forte defuerint, inpensarum titulos provideri. De rebus autem praecipuis maximisque, non de quibuscumque vilissimis nostrum debent interpellare consilium. DAT. III ID. APRIL. SIRMI CRISPO II ET CONSTANTINO II CC. CONSS.*

поради някаква причина се вземало решение за събаряне на изградени вече сгради¹². Затова може да кажем, че практически нищо не остава извън императорския контрол, тъй като той се допълва от задължителното участие и на други публични власти в този процес.

При това положение ще се съсредоточа върху участието на императора в случаите на цялостно или частично събаряне на сгради с цел да се набави нужното за ремонта на други обекти или с цел да се използват материалите за ново строителство. Ще се спра на една любопитна норма, публикувана през втората половина на V в., малко преди пълния залез на Западната империя. Става дума за Новела IV на император Майориан *de aedificiis publicis*. В нея се усеща дълбока тъга поради това, че Рим е изгубил своя блясък, за което са допринесли най-вече частните лица, но и градските власти, които вероятно са позволили изрично разграбването, или най-малкото са наблюдавали без да се намесват, рушенето на имуществото на града. Нека видим най-напред самия текст:

Nov. Maj. IV (de aedificiis publicis) IMPP. LEO ET MAJORIANUS AA. AEMILIANO P.U. Nobis r(em) p(ublicam) moderantibus volumus emendari, quod iam dudum ad decolorandam urbis venerabilis faciem detestabamur admitti. Aedes si quidem publicas, in quibus omnis Romanae civitatis constitit ornatus, passim dirui plectenda urbani officii suggestione manifestum est. Dum necessaria publico operi saxa finguntur, antiquarum aedium dissipatur speciosa constructio et ut parvum aliquid reparetur, magna diruuntur. Hinc iam occasio nascitur, ut etiam unusquisque privatum aedificium construens per gratiam iudicum in urbe positorum praesumere de publicis locis necessaria et transferre non dubitet, cum haec, quae ad splendorem

„Докато управлявам държавата, волята ми е да коригирам една практика, която осъждам от дълго време, и която се състои в увреждане на облика на достолепния град. Видно е, че публичните сгради, в които се крие цялата красота на град Рим, се рушат от всички страни по наказуема препоръка на Службата на префекта на града. Под лъжливия претекст за голяма необходимост от дялан камък за обществените градежи се раздробява възхитителната структура на стари сгради, и за да се реставрира една или друга малка сграда се разрушават големи сгради. Сега се създава възможност всеки, който строи частна сграда, без колебание да взема нужните му материали от обществените сгради,

¹² Виж казуса, включен в СTh. 15.1.30, който препраща за окончателно решение към императора в случай на отчуждаване на имоти и разрушаване на частни къщи с цел строителство на обществени сгради. IDEM AAA. AURELIANO P. U. *Si quando concessa a nobis licentia fuerit extruendi, id sublimis magnificentia tua sciat esse servandum, ut nulla domus inchoandae publicae fabricae gratia diruatur, nisi usque ad quinquagenta libras argenti pretii aestimatione taxabitur. De aedificiis vero maioris meriti ad nostram scientiam referetur, ut, ubi amplior poscitur quantitas, imperialis extet auctoritas. DAT. III KAL. MAR. CONSTAN.P. THEOD. A. III ET ABUNDANTIO CONSS.*

urbium pertinent, adfectione civica debeant etiam sub reparatione servari. Idcirco generali lege sancimus cincta aedificia quaeve in templis aliisque monumentis a veteribus condita propter usum vel amoenitatem publicam subreperunt, ita a nullo destrui atque contingi, ut iudex, qui hoc fieri statuerit, quinquaginta librarum auri inlacione feriat; adparitores vero atque numerarios, qui iubenti obtemperaverint et sua neququam suggestionem restiterint, fustuario supplicio subditos manuum quoque amissione truncandos, per quas servanda veterum monumenta temerantur. Ex his quoque locis, quae sibi competitorum hactenus vindicavit revocanda subreptio, nihil iubemus auferri: quae ad ius publicum nihilominus redeuntia ablatarum rerum volumus reformatione reparari, submota in posterum licentia competendi. Si quid sane aut propter publicam alterius operis constructionem aut propter desperatum reparationis usum necessaria consideratione deponendum est, hoc apud amplissimum venerandi senatus ordinem congruis instructionibus praecipimus adlegari et, cum ex deliberato fieri oportere censuerit, ad mansuetudinis nostrae conscientiam referatur, ut, quod reparari nullo modo viderimus posse, in alterius operis nihilominus publici transferri iubeamus ornatum, Aemiliane p(arens) k(arissime) a(tque) a(mantissime). Quapropter inlustris magnitudine tua saluberrimam sanctionem propositis divulgabit edictis, ut, quae pro utilitate urbis aeternae provide constituta sunt, famulatu congruo et devotione serventur. DAT. V ID. IUL. RAV. D. N. LEONE ET MAJORIANO AA. CONSS.

като ги превозва със съгласието на властите на града, макар че нещата, които принадлежат на блясъка на градовете, би трябвало да се пазят от гражданска обич, дори да е нужно да бъдат поправени. Затова чрез този общ закон нареждам никои да не руши съвкупността от сгради, основани от предците, като храмове и други паметници, построени за обществено ползване или развлечение, и ако някой магистрат реши да направи подобно нещо да бъде осъден да плати петдесет фунта злато; що се отнася до служителите и счетоводителите, които се подчинят на такива заповеди и не се противопоставят по собствена инициатива, те ще бъдат подложени на наказанието бой с бич и ще им бъдат отрязани ръцете, с които са осквернили паметниците на древните, които е трябвало да опазват. Що се отнася до помещенията, които досега молителите са искали за себе си, – нещо, което трябва да бъде анулирано, нареждам нищо да не се отнася от там и волята ми е тези места да станат отново държавна собственост и да бъдат ремонтирани с отнесените материали. Правото на такива искания в бъдеще ще бъде премахнато. Разбира се, ако някоя сграда трябва да бъде съборена по съществени съображения – билò за строителството на друг обществен обект, билò поради крайна необходимост от ремонт, нареждам подобно искане да бъде подкрепено с подходящите документи пред достолепния Сенат. Когато след пренията бъде решено това да се направи, въпросът да бъде отнесен до Наша Милост, така че да мога да наредя подобна сграда да бъде прехвърлена за украса на друг обществен обект, ако видя че по никакъв начин тя не може да бъде ремонтирана, о, Емилиане, многообичан и любящ баща. Защото Негово Величие ще публикува в едикти тази много съобразна конституция, за да

бъдат спазвани с нужното покорство и благочестивост тези решения за доброто на Вечния град“.

Преди всичко искам да разтълкувам и коментирам различните разпоредби, които съдържа Новела IV на император Майориан, управлявал от края на 457 г. до август 461 г. На 1 април 457 г. Майориан е назначен от Лъв I за главнокомандващ, но някои проблеми не позволяват възкачването му на трона до 28 декември същата тази 457 г., затова само няколко месеца по-късно, през 458 г., е публикувана тази особено интересна конституция. Да не забравяме, че са изминали 60 години от последния императорски закон, който въвежда глоба от три фунта злато за всеки осмелил се да изгради нов обект без разрешение или който извади строителни материали от съществуваща сграда и ги откара на друг строеж (CTh. 15.1.37), но законодателят продължава да упорства и не дава решение за една ситуация, която сякаш се е консолидирала и установила трайно в обществото по онова време. Новелата на Лъв I и Майориан¹³ се вписва в тази реалност, но обрисова една много по-жестока и мрачна картина за града Рим. Да не забравяме също и че са изминали едва 18 години от окончателното рухване на Западната Римска империя и че не може да се направи много, за да се възстанови разбития обществен ред. Обаче след Валентиниан III Майориан се счита за последния римски император поради естеството на интересите, които брани¹⁴.

Що се отнася до икономическата и социалната обстановка, говорим за един хаотичен и упадъчен контекст, за разруха във всички области, включително в урбанистичните политики, имащи за цел да спасят останките от едно бляскаво и процъфтяващо монументално минало¹⁵. Някои автори наричат управлението

¹³ За данъчните аспекти виж APARICIO, A. *La Hacienda Pública en el Bajo Imperio Romano* (años 284–476 d.C.). Madrid, 2012 p. 46 ss., в частност p. 85.

¹⁴ Вж. MOMIGLIANO, A. *Roma in età imperiale*. – In: *Sesto Contributo alla Storia degli studi classici e del mondo antico*. Vol. 2. Roma, 1980, p. 666 ss. Вж. също Procopio, *de bello Vandalico* 1.7; пасаж, в който Майориан се споменава като император, открил се със своите добродетели над управлявалите преди него Рим; и Sidonio Apollinar, *Carmen* 5.150 ss.

¹⁵ За разходите, генерирани от войската и администрациите, както и за постепенното обезлюдяване на Западната част и нарастващия натиск на варварите вж. BURY, J. B. *A History of the Later Roman Empire*. Vol. 1. London, 1923, p. 18 ss.; ROSTOVTZEFF, M. I. *The social and economic History of the Roman Empire*. Oxford, 1926; LOT, F. *La fin du monde antique et le début du Moyen Age*. Paris, 1927, p. 99 ss.; STEIN, E. *Histoire du Bas Empire*. Vol. 1. De l'État romain à l'État Byzantin (284–476). Ed. fr. de Palanque. Paris, 1959, p. 377 ss.; JONES, A. H. M. *The later Roman Empire*. Oxford, 1964; PIGANIOL, A. *Le sac de Rome. Le mémorial des*

на Майориан кратък светъл период в агонията на цивилизацията, практически изчерпана още по времето на предходни императори¹⁶.

Не мога да не се съглася с Murga, че съдържанието на конституцията надхвърля уредбата на обичайното разрушаване на някои емблематични исторически сгради и в крайна сметка се асоциира с „неумолимия последен момент на културите и загубата на *ethos-a* на римската същност“¹⁷.

В първата част на конституцията – от “*Nobis r(em) p(ublicam)*” до “*sub repararatione servari*”, законодателят обобщава състоянието на нещата – описва накратко една наложена се практика, осъдителна от която и да било гледна точка. Може да се каже, че императорът започва да говори за една урбанистична „операция“, чието извършване се опитва да коригира с помощта на този общ закон, и която се състои в промяна на облика на Рим и нарушаване на неговата естетика. Не трябва да пренебрегваме факта, че самият Майориан припомня, че това е една отдавна осъдена практика. Доказват го императорските закони, публикувани един след друг от 357 г. насетне, започвайки от управлението на Констанций II¹⁸, последвани от законите на Валентиниан I и Валент¹⁹ и

siècles. Paris, 1964, p. 118 ss.; LANCIANI, R. La distruzione di Roma antica. Milano, 1971, p. 55 ss.; AYMARD, A. y AUBOYER, J. Roma y su imperio. Vol. 2. Barcelona, 1980, p. 883; MAZZARINO, S. La fine del mondo antico. Milano, 1988, p. 162 ss.; STORONI MAZZOLANI, L. L'idea di città nel mondo romano. Firenze, 1994, p. 110 ss.

¹⁶ Вж. приноса на RODRÍGUEZ LÓPEZ, R. Política urbanística en la Novela IIII de Mayoriano. – In: *Problemática del derecho Romano ante la implantación de los nuevos planes de estudio*. Jaén, 1999, p. 271 ss., която още на първа страница припомня професор MURGA, J. L. Una constitución de Mayoriano en defensa del patrimonio artístico de Roma. – In: *Anuario de Historia del Derecho Español*, Vol. 50, 1980, p. 587 ss.

¹⁷ Вж. MURGA, J. L. Una constitución de Mayoriano, cit., p. 588 in fine.

¹⁸ CTh. 15.1.1: *IMP. CONSTANTINUS A. AD FLAVIANUM P.C. AFRIC. Nemo propriis ornamentis esse privandas existimet civitates: fas si quidem non est acceptum a veteribus decus perdere civitatem veluti ad urbis alterius moenia transferendum. dat. iiii non. feb. med., acc. viii id. ivl. constantino a. et caes. cons.*

¹⁹ През януари 365 г. CTh. 15.1.14: *IDEM AA. MAMERTINUM P. P.O. Praesumptionem iudicum ulterius prohibemus, qui in eversionem abditorum oppidorum metropoles vel splendidissimas civitates ornare se fingunt transferendorum signorum vel marmorum vel columnarum materiam requirentes. Quod post legem nostrum sine poena admittere non licebit, praesertim cum neque novam constitui fabricam jusserimus, antequam veteram reformentur, et, si adeo aliquid fuerit inchoandum, ab aliis civitatibus conveniat temperari. DAT. KAL. JAN. MED. VALANO ET VALENTE CONSS.*

Валнтиниан II, Грациан и Валент²⁰, и накрая споменатият вече CTh. 15.1.37 на Аркадий и Хонорий²¹.

В Новелата се говори за едно обичайно и повсеместно поведение, което законодателят обяснява така: *Aedes si quidem publicas, in quibus omnis Romanae civitatis constitit ornatus, passim dirui plectenda urbani officii suggestione manifestum est*, тоест обществените сгради на Рим са рушени от всички страни със съгласието на префекта на града и неговите подчинени. Нещо повече – законодателят уточнява, че цялата красота и пищност на град Рим се дължи именно на подобни обществени сгради, които съсредоточават в себе си славата на Рим дори когато състоянието им не е най-доброто, с други думи, дори когато някои обекти трябва да бъдат преустроени или ремонтирани.

Очевидно рушенето се извършва с одобрението на Службата на префекта. Тук виждаме същия фактически казус като в предходните норми, но описан не като отделни, изолирани прояви, а като всеобща практика. Независимо от изходното им състояние, сградите за обществено ползване или за развлечения на хората масово се рушат – както тези, които все още са в добро състояние (малко на брой), така и вече рухналите или нуждаещи се от ремонт. Да не забравяме, че като виновник за това положение се сочи върховната градска власт, която може да се каже, че стимулира рушенето с негласното си съгласие и пълно бездействие. Очевидно – продължава законът – се изтъкват всякакви аргументи и претексти, за да се унищожават обществените сгради. Един от тези претексти е необходимостта от дялан камък за обществените обекти, което може и да е вярно, но не оправдава ни най-малко изтръгването на такива елементи от обществените сгради, за да бъдат използвани повторно.

²⁰ Единадесет години по-късно, през 376 г., CTh. 15.1.19: *IMPPP.VALENS, GR(ATI)ANVS ET VAL(ENTIN)IANVS AAA. AD SENATUM. POST ALIA: Nemo praefectorum urbis aliorumve iudicum, quos potestas in excelso locat, opus aliquod novum in urbe Roma inclyta molitur, sed excolendis veteribus intendat animum. Novum quodque opus qui volet in urbe moliri, sua pecunia, suis operibus absolvat, non contractis veteribus emolumentis, non effosis nobilium operum substructionibus, non redivivis de publico saxis, non marmorum frustis spoliatarum aedium deformatione convulsis. LECTA IN SENATV VALENTE V ET VALENTINIANO AA. CONSS.*

²¹ През 398 г. CTh. 15.1..37: *IDEM AA. THEODORO P. P.O. Nemo iudicum in id temeritatis erumpat, ut incolsuta pietate nostra novi aliquid operis existimet inchoandum vel ex diversis operibus aeramen aut Marmora vel quamlibet speciem, quae fuisse in usu vel ornatu probabitur civitatis, eripere vel alio transferre sine iussu tuae sublimitatis audeat. Etenim si quis contra fecerit, tribus libris auri multabitur. Similis etiam condemnatio ordines civitatum manebit, nisi ornamentum genitalis patriae decreti huius auctoritate defenderint. Horreorum autem vel stabulorum fabricas arbitratu proprio provinciarum iudices studio laudandae devotionis adripiant. DAT. KAL. IAN. MED. HONOR. A. IIII ET EUTYCHIANO CONSS.*

Буди недоумение желанието да се поправи нещо като се разруши друго нещо, тъй като целта на рушенето, описано като масова практика, поне формално е следната: *Dum necessaria publico operi saxa finguntur, antiquarum aedium dissipatur speciosa constructio et ut parvum aliquid reparetur, magna diruuntur*, тоест крайната необходимост от материали за реставриране на малки сгради с цената на разграбването на големи исторически архитектурни обекти от общото наследство. Забележете видимото съотношение между сгради *parvum reparetur* и сгради *magna diruuntur*. Тук си задаваме въпроса какъв е смисълът да се рушат големи обществени обекти, които Майориан би искал да се запазят, пък било то и само от обич на гражданите към тях, за да се ремонтират други, малки обекти, вероятно без всякакво значение. Струва си да се спрем на този въпрос и да потърсим някакво обяснение. Възможно е да има няколко причини за това. Най-очевидната, или поне изрично посочената от законодателя, е опазването на красотата и пищността на големия град. Други, по-малко очевидни, може да са тревожният недостиг на строителни материали и дори липсата на квалифицирана работна ръка, намаляването на свръхнатоварването *cursus publicus*, опит да се поправи дезорганизацията на транспорта, както твърди Godofredo по повод на друг императорски закон²², и може би най-сигурната причина – решимостта да бъдат разрушени езическите монументи, проявила се отдавна в Източната империя, която императорите в някаква степен благоприятстват, както виждаме например в CTh. 15.1.36²³. Нещо повече – да не

²² Имам предвид CTh. 15.1.1. Това твърди JANVIER, Y. *La Législation du Bas-Empire romain sur les édifices publics*. Aix en Provence, la Pensée Universitaire, 1969, p. 345: “[...] n’était pas toujours inspirée par le seul souci de défendre la parure et le bien des cités, mais, à l’occasion et plus prosaïquement, par celui d’éviter la surcharge du cursus publicus”. За общите и специфични аспекти на *cursus* вж. MALAVÉ, B. *Las estaciones de servicio y el Derecho Urbanístico Romano: establos y almacenes en la red estatal de comunicaciones y transportes*. – In: *Revista General de Derecho Romano*, 2011, p. 1–41, и *Regulación urbanística y financiera de algunos edificios del cursus publicus romano*. – In: *Revue internationale des droits de l’Antiquité*, Vol. 58, 2011, p. 225–249.

²³ Става дума за едно особено предписание, издадено през 397 г. от Аркадий и отправено към Астерий, по силата на което за нуждите на строителството се заделят вече не само част от паричните ресурси, но и определена част в натура. Прочитът на този текст подсказва, че Астерий иска от императорските власти допълнителни средства, за да може да се довършат строителните работи на изредените в текста обекти (мостове, улици, акведукти и стени). В отговор на това искане Аркадий издава рескрипт, като постановява за такива обекти да бъдат предназначени материалите, получени от събарянето на езически храмове. По този начин императорът предлага едно оригинално решение, с което избягва отпускането на помощи в пари и дава превес на помощите в натура. Оригиналността на тази норма се състои в това, че чрез рециклирането и повторната употреба на материалите постига намаляване на публичните разходи.

забравяме, че в Новелата изрично се споменават *templis aliisque monumentis a veteribus condita propter usum vel amoenitatem publicam subreherunt*, тоест, най-важните храмове за обществено ползване и забавление на гражданите. Вероятно това е основната причина.

По-нататък ще стане дума за частните лица *competitores*, за които говори текстът, и ще се върна към тях. Засега може би е достатъчно да отбележа, че великолепните обществени сгради, за които говори Майориан, съсредоточили в себе си цялото величие на Рим, са били почти рухнали и практически неизползваеми, поради което били превърнати в кариери и от тях се извличали камъни за строителството на други сгради, може би по-малки, но по-полезни. Това може да заключим и от фразата *adfectione civica debeant etiam sub reparatione servari*, по силата на която Майориан призовава да бъдат запазени, макар да се нуждаят от ремонт, за да служат на гражданите.

Императорът съобщава също, че *Hinc iam occasio nascitur, ut etiam unusquisque privatum aedificium construens per gratiam iudicum in urbe positorum praesumere de publicis locis necessaria et transferre non dubitet, cum haec, quae ad splendorem urbium pertinent*, – изглежда че е настанало време, в което всеки, който гради частна сграда, не се колебае да взема нужните му материали от обществените сгради и да ги превозва със съгласието на градските власти, макар разрушаваните неща да са част от блясъка на града. Нека припомним по този повод, че на частните лица било разрешено да извършват всякакво пренасяне на материали от един към друг свой имот, като имало едно важно ограничение – *decus publicum*²⁴, но е трудно да повярваме, че гражданите са посягали на обществените монументи по собствена инициатива, без да се опират на поне един рескрипт за концесия на обществените сгради, от които вземали материалите. За да намерим обяснение на това явление, трябва да обърнем внимание на изрично споменатите от Майориан *competitores*. Ето този текст: *Ex his quoque locis, quae sibi competitorum hactenus vindicavit revocanda subreptio, nihil iubemus auferri: quae ad ius publicum nihilominus redeuntia ablatarum rerum volumus reformatione reparari, submota in posterum licentia competendi*. Нормата гласи дословно: „относно помещенията, които молителите претендират

²⁴ Вж. MALAVÉ, B. El esplendor de las ciudades: *decus publicum* y estética urbana. – In: *Fundamenta Iuris. Terminología, principios e interpretatio*. Pedro Resina Sola (Ed.). Almería, 2012, p. 139–148.

да им бъдат предоставени – нещо, което трябва да се премахне, нареждам нищо да не бъде вземано от там и волята ми е тези места отново да станат собственост на държавата и да бъдат ремонтирани с материалите, взети от тях. В бъдеще правото на такива искания ще бъде отменено“.

Този абзац ни навежда на мисълта, че ограбването на сградите не е ставало по собствена инициатива, както казах вече, а защото частните лица са ги били получили в качеството на *conpetitores* – просители или молители, получили разрешение с повече или по-малко редовна концесия, квалифицирана като *revocanda subreptio*. Други източници ни дават основание да изкажем хипотезата, че е било обичайна практика градът да отдава/прехвърля имоти срещу заплащане²⁵, като по този начин увеличавал приходите в хазната си. Затова понякога се извършвала продажба на отписаните от регистрите на общественото имущество монументи, или се преотстъпвало правото на ползване на обществените сгради²⁶.

Вероятно тази операция се е извършвала чрез наддаване или търг, като сградите били присъждани на най-добрия *conpetitor*. Ако това е така, разбираме защо тези частни лица са се държали спрямо предоставените им публични сгради *ad ius publicum nihilominus redeuntia* като истински собственици и затова за тях е било напълно естествено да извършват различните операции за снабдяване със строителни материали и да ги преместват на друго място. Така или иначе, Майориан нарежда подобни искания в бъдеще да бъдат невъзможни и заявява, че дадените вече концесии се анулират, а обществените обекти отново стават държавна собственост. Според него за тези прехвърляния, както и за организираните от властите прехвърляния между публични сгради еднаква вина носят и двете страни. Някои дори разпознават молителите²⁷, за които

²⁵ Такъв е изводът от множеството императорски конституции, които ограничават злоупотребите с концесии, дадени въз основа на *petitio*, на орнаменти, части от терени или публични монументи, като забраняват тези концесии. Знаем обаче, че са продължили да съществуват *operum publicorum petitores*, на които са били дадени например през 398 г. разрушените и не особено полезните за града сгради. Това заключаваме от CTh. 15.1.40: *IDEM AA. EUTYCHIANO P. P.O. Si aliquando operum publicorum petitores emergant, non nisi diruta penitusque destructa et quae parum sint usui civitatum petitoribus adsignentur. DAT. ID. DEC. HONORIO A. IIII ET EUTYCHIANO CONSS.*

²⁶ Виж изложението на CASTÁN, S. Régimen jurídico de las concesiones administrativas en el Derecho Romano. Madrid, 1996, p. 151 ss.

²⁷ Вж. JANVIER, Y. La Legislación, cit. p. 347–348, който цитира коментарите Дионисий Готофред – CTh. 15.1.8 и 40: “[...] C’est ainsi qu’il avait pu reconnaître essentiellement des communautés chrétiennes dans ces petitors dont plusieurs de nos textes parlent [...]”.

непрестанно говорят императорските закони от 398 г. насетне²⁸, и твърдят, че става дума за влиятелни потенциални християнски общности, тъй като не случайно се появяват тъкмо след общата забрана на езическите култове, която въвежда Теодосий I и последвалото заличаване в регистрите на последните храмове,²⁹ които години по-късно Майориан се опитва да защити и опази.

Експлоатирането и изчерпването на строителните ресурси и злоупотребите, за които разказва Новелата, изтощават Рим. Със сигурност е имало много сгради в недобро състояние за ползване, но макар Новелата да не казва това изрично, в текстовете ѝ се усеща имплицитно че, подобно на други закони, дава приоритет на необходимите реставрационни работи. Може да се каже, че Майориан води известна урбанистична политика, целяща да се съхранят големите обществени обекти независимо от тяхното състояние. Тук отново виждаме двете прояви, съставляващи това престъпление – извличането на ценни материали като мрамор, колони, обработен камък и пр. и пренасянето им на други обществени или частни строежи. Открояват се две взаимно свързани състояния – от една страна рушащи се или рухнали сгради, изоставени и жестоко разграбвани, а от друга – грубо вграждане на демонтираните елементи в друга архитектурна структура, имаща претенции да е нова без да е такава, или в най-добрия случай вграждане на извлечените строителни елементи при реставрирането на някои обекти. Това е тъжната картина, която описва императорският закон, и която ни дава представа за действителното състояние на града.

По-нататък Майориан въвежда една обща забрана – *Idcirco generali lege sancimus cincta aedificia quaeve in templis aliisque monumentis a veteribus condita propter usum vel amoenitatem publicam subreperunt, ita a nullo destrui atque contingi*. Предвид описаната тежка ситуация императорът категорично забранява да се рушат обществени обекти, съставляващи част от построени от предците сгради като храмове и други монументи, съградени за обществено ползване. Той изрично придава на тази разпоредба характер на общ закон и въвежда забрана

²⁸ CTh. 15.1.40; 10.3.5; 15.1.41 и 15.1.43.

²⁹ Така нареченият Солунски едикт или “*cunctos populos*”, издаден от Теодосий I през 380 г. и включен в CTh. 16.1.2, обявява християнството за нова официална религия. Други по-късни императорски закони на същия император забраняват жертвоприношенията и езическите култове. Вж. CTh. 16.10.10, 11 и 12 – първите две от 391 и последната от 392 г.

да се разрушава културно-историческото наследство на Рим, съставено от красиви, основани от предците обществени сгради като храмове³⁰ и други монументи. Тук отново стигаме до заключението, че вероятно храмовете са били най-засегнатите от разграбването. Обърнете внимание, че конституцията непрестанно говори за пренасянето на материали и конструктивни елементи, но при дефинирането на забраната се говори само за рушенето на големи обществени обекти и не се споменава прехвърлянето или пренасянето на материалите другаде. Вероятно не е било необходимо това да бъде казано изрично, тъй като след като се санкционира строго рушенето, това слага край на преместването и монтирането на архитектурните елементи на друго място.

След това се определят редица строги наказания за безпрецедентните нарушения в градоустройствената история на града (*ut iudex, qui hoc fieri statuerit, quinquaginta librarum auri inlacione feriat; adparitores vero atque numerarios, qui iubenti obtemperaverint et sua neutiquam suggestione restiterint, fustuario supplicio subditos manuum quoque amissione truncandos, per quas servanda veterum monumenta temerantur.*)

За безотговорното поведение, изразяващо се в реставрацията на сгради чрез разрушаването на други такива³¹, се въвежда глоба в размер на петдесет фунта злато. Това е много повече от трите фунта, постановени в CTh. 15.1.37 и глобата трябва да бъде платена от органа на властта затова, че не е защитил общественото имущество, както се изисква от него. Това е санкция с пряк материален ефект, която се вписва сред финансовите санкции, постановени с различни императорски закони преди Новелата. Нека припомним 10-е фунта злато, въведени през 390 г. в CTh. 15.1.27 и 28. Осем години по-късно, през 398 г., икономическата санкция за прехвърлянето на материали и орнаменти без

³⁰ Относно храмовете виж обширната бележка под линия на RODRIGUEZ, R. *Política urbanística en la Novela VIII de Mayoriano*, cit., p. 277, n. 22. Авторката подчертава като любопитен факт това, че Майориан цитира храмовете в своето изброяване, тъй като, с малки изключения, общата политика на римските императори е била да дават съгласието си и дори да поощряват разграбването на такива храмове.

³¹ MURGA, J. L. *Una constitución de Mayoriano*, cit., p. 592. Романистът говори за новите дворцови служители и за членовете на големите фамилии на *clarissimi*, които неудържимо се хвърлят да разглобяват и сгради в един нездрав стремеж да разкрасяват новопостроените обекти с цената на разграбването на езическите храмове и големите монументи от Древността. Дори гробниците били разграбвани. От друга страна, на с. 596 твърди, че упадъкът на Рим се отразил и на външния вид на сградите, чиято разруха ги превръщала в беззащитни жертви на грабеж и плячкосване, позволени, и дори организирани, от самата администрация.

надлежно разрешение е три фунта злато (CTh. 15.1.37). Само две години по-късно, през 400 г., в CTh. 10.3.5 – 10 фунта злато. Накрая, през 458 г., Новела IV на Майориан, въвежда глоба от петдесет фунта злато, но не се знае дали наказанието е нараснало толкова много поради строгото му прилагане или поради обезценяването на златото.

Обаче Новелата не спира до тук. За *adparitores atque numerarios*; или за подчинените, служителите и счетоводителите се въвеждат редица тежки наказания като бой с бич и отсичане на ръцете, ако са изпълнили заповедите на вишестоящите без да се противопоставят. Според Murga, през Късната империя тенденцията по отношение на наказанията била да се взема предвид качеството на престъпника, за да се градира строгостта на наказанието, така че на истинските виновници за деградирането на града се налагала само една икономическа санкция, докато изпълнителите на заповедите на вишестоящите понасяли ужасни физически наказания. Що се отнася до боя с пръчки, възможно е Лъв I да е заимствал това наказание в един императорски закон, за който напомня С. 8.10.12 *de aedificiis privatis*. Според император Зенон, автор на тази конституция, една норма на Лъв I била предмет на нееднозначни тълкувания и неправилно разбиране от страна на поданиците. Занапред, за да разсее подобни съмнения, Зенон пояснява детайлно въпросите, свързани с частните сгради – както *domus*, така и *insulae*³².

В С. 8.10.12.9 е включена една стара забрана за строителите и работниците да оставят започнатите градежи недовършени. Наказанието е бой с пръчки и прогонване от града (вече Константинопол) за бедните работници, които не могат да платят нанесените вреди и щети с незавършените обекти³³. Вероятно Лъв I е въвел боя с пръчки за строителите и на частни, и на обществени

³² В увода Зенон говори за конституция, публикувана от един негов предшественик – Лъв I, касаеща частните сгради, която била тълкувана много превратно и пораждала правна несигурност. Естествено Зенон не споменава в предговора изначалната нееднозначност на предишната норма, и за да спаси авторитета си, приписва възникналите спорове на отделни лични мнения: [...] *cognovimus igitur ex iis, quae a magnificencia tua ad nos relata sunt, divinam legem immortalis memoriae patris nostri Leonis, quam posuit de iis, qui in hac incluta urbe aedificare vellent, ambiguum esse videri in nonnullis partibus propter male interpretantium comenta, cum praecipiat, [...]*.

³³ *Provideat autem magnificencia tua ne qui ergo laborum vel artificum opere inchoato imperfectum hoc relinquunt, sed eum qui opus inchoaverit accepta mercede cogat opus perficere aut praestare damnum, quod inde aedificatori eveniat, et omnem noxam ex opere non perfecto oriundam: quod si pauper forte sit qui id deliquit, verberibus caedatur et urbe eiciatur [...]*.

сгради, макар двете уредби да са доста отдалечени една от друга във времето³⁴. Що се отнася до *truncare manum* в Новелата на Майориан, някои автори твърдят, че това ни връща към древното равно възмездие (талион) на Дванадесетте таблици, символ на твърдостта и горчивото мракобесие на една цивилизация в последните години от нейния живот³⁵.

В последния абзац се открива възможност за изключения от забраната, ако бъдат изпълнени някои добре пресметнати изисквания. Ето този абзац: *Si quid sane aut propter publicam alterius operis constructionem aut propter desperatum reparationis usum necessaria consideratione deponendum est, hoc apud amplissimum venerandi senatus ordinem congruis instructionibus praecipimus adlegari et, cum ex deliberato fieri oportere censuerit, ad mansuetudinis nostrae conscientiam referatur, ut, quod reparari nullo modo viderimus posse, in alterius operis nihilominus publici transferri iubeamus ornatum*. Императорът казва, че ако поради спешна необходимост някоя обществена сграда трябва да бъде съборена – билò за да се използват строителните материали в друг, нов обществен градеж, билò за да се ремонтират или обновят други постройки, молбата за разрешение трябва да бъде придружена от удостоверителни документи до Сената на Рим, който трябва да се произнесе дали е целесъобразно да бъде дадено такова разрешение. С други думи, Майориан прибегва до самия Сенат, за да сложи край на тази наказуема практика. Новелата изисква още нещо – императорът да потвърди решението на Сената, т.е. нарежда въпросът да бъде отнесен до самия император. Така евентуалното прехвърляне на елементи и архитектурни материали ще бъде напълно легитимирано. Да не забравяме, че подобно преместване на материали е можело да се извършва с изрично разрешение на

³⁴ Новела III на Майориан и Лъв I е от 458 г., но конституцията на Лъв за частните сгради, чийто индиректен източник е референцията за Занон в С. 8.10.12, е може би от 470 г. приблизително.

³⁵ Това дословно твърди MURGA, J. L. *Especulación y venta de material artístico procedente de edificios públicos en la legislación romana*. – In: *Libro Homenaje a Ramón Mª Roca Sastre*. Madrid, 1976, p. 167 s. Виж също Id., *Delito e infracción urbanística en las constituciones bajoimperiales*. – In: *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*, Vol. 26, 1979, p. 310 ss., където твърди, че би било много трудно да се разбере дали става дума за възстановяването на едно кърваво и позорно наказание през Късната империя, което не е било прилагано дори по времето на децемвирата, или е плод на нездравото влияние на източните култури. JANVIER, Y. *La Législation*, cit., p. 352, твърди следното по този повод: "[...] vieil héritage des cruautés mésopotamiennes ou autres, la punition par la main coupée a ainsi traversé toute l'histoire de l'Antiquité. Reste à savoir si cette menace était encore applicable et si de nouvelles désobéissances donnèrent vraiment lieu de l'appliquer [...]".

Преторианския префект, съгласно CTh. 15.1.37, така че вече е имало прецедент в това отношение.

Новелата възпроизвежда основанията на предходните императорски конституции, публикувани през IV в. След като описват забраненото поведение, само някои от тях въвеждат санкции, но всичките говорят накрая за онова, което още в началото се иска да бъде забранено. Сякаш законодателят се предава пред повторемостта на забраненото поведение и урежда наказанията за него. Въвеждат се определени принципи на действие в случай че, независимо от различните нормативни пречки, въпросната сграда все пак бъде разрушена и взетите от нея материали бъдат откарани другаде. Не трябва да забравяме обаче, че освен разрешението от Сената, а после и от императора, трябвало винаги да е налице и едно предварително изискване – *aut propter desperatum reparationis usum necessaria consideratione deponendum est* – неотложна нужда или форсмажор (както бихме казали днес) за събарянето и преместването на материалите от сградата.

Освен това, *ut, quod reparari nullo modo viderimus posse, in alterius operis nihilominus publici transferri iubeamus ornatum*; законодателят иска да избегне възможните вратички за заобикаляне на закона, така че последното от внимателно пресметнатите предварителни изисквания е самият император да счете че не може да се направи нищо друго, и да нареди сградата да бъде разрушена, а елементите ѝ – използвани за украса на друг обществен обект, ако тя по никакъв начин не може да бъде ремонтирана. От това заключаваме, че Майориан подкрепя реставрирането като средство за предотвратяване на събарянето на сгради, което според Новелата е последното решение в градоустройството. Нещо повече – видяхме че императорът дори предпочита да се запазят рушащите се обществени обекти, пък било то и само от гражданска обич към града. Така че има четири изисквания, за да не бъде наложено предвиденото в Новелата наказание: (1) спешна необходимост, (2) невъзможност сградата да бъде реставрирана/възстановена, (3) обсъждане в и решение на Сената и накрая – (4) одобрение от императора.

В заключение: споделям мнението на авторите, които считат че правните норми, показващи грижа за красотата и урбанистичното величие на Рим и други градове, се дължат не само на естетически подбуди, но и на стремежа да бъде

възвърнато славното минало и са неуспешен опит да се премахнат силите, които неизбежно водят към разрушаването или, ако щете, преобразяването на целия Запад.³⁶

³⁶ Вж. KUNDEREWICZ, C. La protection des monuments d'architecture antique dans le Code Théodosien". – In: *Studi in onore di Edoardo Volterra*. Vol. 4. Milano, 1971, p. 152.